

Περιεχόμενα

Οι Συντελεστές του Τόμου	vii
Αντί Προλόγου	xv
Κορίνα Χατζηνικολάου	
Πρόλογος	xvii
ΜΕΡΟΣ Ι. ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΚΑΙ ΠΛΑΙΣΙΟ	1
1 Η Ψυχική Υγεία των Βρεφών: Η Κλινική Επιστήμη των Πρώιμων Εμπειριών	5
Charles H. Zeanah, Jr. και Paula Doyle Zeanah	
2 Εγκυμοσύνη και Ψυχική Υγεία των Βρεφών	31
Arietta Slade και Lois S. Sadler	
3. Νευροβιολογία του Εμβρύου και Βρεφική Ανάπτυξη:	
Οι Επιπτώσεις στην Ψυχική Υγεία των Βρεφών	52
Anne E. Berens και Charles A. Nelson	
4. Γενετικές και Επιγενετικές Διεργασίες στην Ψυχική Υγεία των Βρεφών	81
Andrew R. Dismukes, Elizabeth A. Shirtcliff και Stacy S. Drury	
5. Η Νευροβιολογία του Στρες και οι Δυσμενείς Βρεφικές Εμπειρίες	104
Stephanie F. Thompson, Cara J. Kiff και Katie A. McLaughlin	
6. Κοινωνική και Συναισθηματική Ανάπτυξη των Βρεφών:	123
Η Ανάδυση των Δεξιοτήτων σε Σχεσιακό Πλαίσιο	
Katherine L. Rosenblum, Carolyn J. Dayton και Maria Muzik	
7. Η Ανάδυση των Επιτελικών Λειτουργιών στην Πρώιμη Παιδική Ηλικία	155
Jennifer M. McDermott και Nathan A. Fox	

8. Πληγές από το Παρελθόν: Εντάσσοντας το Ιστορικό Τραύμα στο Πολυπολιτισμικό Πλαίσιο της Ψυχικής Υγείας των Βρεφών 173
Chandra Michiko Ghosh Ippen

ΜΕΡΟΣ II. ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΕΠΙΚΙΝΔΥΝΟΤΗΤΑΣ ΚΑΙ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ 199

9. Φτώχεια, Πρώιμες Εμπειρίες και Ανάπτυξη του Εγκεφάλου 203
Luciane R. Piccolo και Kimberly G. Noble
10. Επιλόχεια Κατάθλιψη και Ανάπτυξη των Παιδιών 221
Lynne Murray, Sarah Halligan και Peter Cooper
11. Χρήση Ουσιών από τον Γονέα 241
Neil W. Boris, Kimberly Renk, Amanda Lowell και Ellen Kolomeyer
12. Προωρότητα: Αναγνωρίζοντας τους Κινδύνους και Ενισχύοντας την Ψυχική Ανθεκτικότητα 262
Prachi E. Shah, Joy Browne και Julie Poehlmann-Tynan
13. Έκθεση στη Βία: Οι Επιπτώσεις στα Βρέφη και στα Μικρά Παιδιά 282
Daniel S. Schechter, Erica Willheim, Francesca Suardi και Sandra Rusconi Serpa
14. Παραμέληση 307
Kathryn L. Humphreys, Lucy S. King και Ian H. Gotlib

ΜΕΡΟΣ III. ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ 331

15. Μετρήσεις των Κοινωνικοσυναισθηματικών Λειτουργιών στην Πρώιμη Παιδική Ηλικία Βάσει των Γονικών Αναφορών 333
Leandra Godoy, Annie Davis, Amy Heberle, Margaret Briggs-Gowan και Alice S. Carter
16. Αξιολογώντας το Σχεσιακό Πλαίσιο των Βρεφών και των Μικρών Παιδιών 359
Julie A. Larrieu, Melissa A. Middleton, Anna C. Kelley και Charles H. Zeanah, Jr.

ΜΕΡΟΣ IV. ΨΥΧΟΠΑΘΟΛΟΓΙΑ 381

17. Υπερκινητικότητα, Παρορμητικότητα και Ελλειμματική Προσοχή στα Μικρά Παιδιά 385
Mary Margaret Gleason και Kathryn L. Humphreys

18.	Διαταραχή Αυτιστικού Φάσματος	400
	Marianne L. Barton και Julia Chen	
19.	Αισθητηριακή Υπεραποκριτικότητα	422
	Timothy W. Soto, Vivian M. Ciaramitaro και Alice S. Carter	
20.	Διαταραχές Επικοινωνίας σε Βρέφη και Νήπια	441
	Meredith Saletta & Jennifer Windsor	
21.	Διανοητικές Αναπηρίες	457
	Robert M. Hodapp και Elisabeth M. Dykens	
22.	Διαταραχές Ύπνου	476
	Judith Owens και Melissa M. Burnham	
23.	Διαταραχές Διατροφής και Σίτισης στην Πρώιμη Παιδική Ηλικία	500
	Miri Keren	
24.	Αναπτυξιακή Εμφάνιση Διαταρακτικών Συμπεριφορών με Έναρξη κατά τη Βρεφική Ηλικία: Προσδιορισμός των Φυσιολογικών και Μη Φυσιολογικών Ορίων για τη Βελτίωση της Έγκαιρης Αναγνώρισης	519
	Dorota Biedzio και Lauren Wakschlag	
25.	Κατάθλιψη στην Πρώιμη Παιδική Ηλικία	543
	Joan L. Luby και Diana Whalen	
26.	Διαταραχή Μετατραυματικού Στρες σε Μικρά Παιδιά	559
	Devi Miron και Whitney Sturdy	
27.	Διαταραχές Προσκόλλησης στην Πρώιμη Παιδική Ηλικία	578
	Julianna Finelli, Charles H. Zeanah, Jr. και Anna T. Smyke	
28.	Διαταραχή Συγκεκριμένης Σχέσης της Πρώιμης Παιδικής Ηλικίας	597
	Charles H. Zeanah, Jr. και Alicia F. Lieberman	
ΜΕΡΟΣ V. ΠΑΡΕΜΒΑΣΗ	613	
29.	Ψυχοθεραπεία Παιδιού-Γονέα: Μια Θεραπεία σε Σχέση με το Τραύμα για Μικρά Παιδιά και τους Φροντιστές τους	616
	Alicia F. Lieberman, Miriam Hernandez Dimmler και Chandra Michiko Ghosh Ippen	

30.	Ο Κύκλος της Ασφάλειας	636
	Joe Coyne, Bert Powell, Kent Hoffman και Glen Cooper	
31.	Προσκόλληση και Βιοσυμπεριφορική Αναπλήρωση	654
	Mary Dozier και Kristin Bernard	
32.	Αντανακλάσεις στον Καθρέφτη: Ανατροφοδότηση μέσω Βιντεοσκόπησης για την Προαγωγή της Θετικής Γονικότητας και της Ψυχικής Υγείας των Βρεφών	671
	Marian J. Bakermans-Kranenburg, Femmie Juffer και Marinus H. van IJzendoorn	
33.	Θεραπεία Αλληλεπίδρασης Γονέα-Παιδιού	692
	Monica Stevens και Amanda N'zi	
34.	Ανάδοχη Φροντίδα στην Πρώιμη Παιδική Ηλικία	704
	Anna T. Smyke και Angela S. Breidenstine	
ΜΕΡΟΣ VI. ΕΦΑΡΜΟΓΕΣ ΤΗΣ ΨΥΧΙΚΗΣ ΥΓΕΙΑΣ ΤΩΝ ΒΡΕΦΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΜΙΚΡΩΝ ΠΑΙΔΙΩΝ		721
35.	Εκπαίδευση στην Ψυχική Υγεία των Βρεφών και των Μικρών Παιδιών: Επικαιροποίηση και Νέες Κατευθύνσεις	725
	Sarah Hinshaw-Fuselier, Paula Doyle Zeanah και Julie A. Larrieu	
36.	Η Ψυχική Υγεία των Βρεφών στην Πρωτοβάθμια Φροντίδα	748
	Mary Margaret Gleason	
37.	Η Φροντίδα και η Εκπαίδευση στην Πρώιμη Παιδική Ηλικία ως Πλαίσια της Ψυχικής Υγείας των Βρεφών	767
	Allison Boothe Trigg και Angela W. Keyes	
38.	Ψυχική Υγεία των Βρεφών και Κατ' Οίκον Επισκέψεις: Ανάγκες, Προσεγγίσεις, Ευκαιρίες και Σημεία που Απαιτούν Προσοχή	781
	Paula Doyle Zeanah και Jon Korfmacher	
39.	Επενδύοντας στην Ψυχική Υγεία των Βρεφών και στην Ανάπτυξη των Μικρών Παιδιών	803
	Geoffrey A. Nagle	
	Ευρετήριο Όρων και Θεμάτων	817

ΟΙ ΣΥΝΤΕΛΕΣΤΕΣ ΤΟΥ ΤΌΜΟΥ

Marian J. Bakermans-Kranenburg, PhD, Faculty of Behavioural and Movement Sciences, Vrije Universiteit Amsterdam, Amsterdam, The Netherlands

Marianne L. Barton, PhD, Department of Psychological Sciences, University of Connecticut, Storrs, Connecticut

Anne E. Berens, MD, Laboratories of Cognitive Neuroscience, Boston Children's Hospital, Boston, Massachusetts

Kristin Bernard, PhD, Department of Psychology, Stony Brook University, Stony Brook, New York

Dorota Biedzio, BS, Feinberg School of Medicine, Northwestern University, Chicago, Illinois

Neil W. Boris, MD, Circle of Security International, Orlando, Florida

Angela S. Breidenstine, PhD, Institute of Infant and Early Childhood Mental Health, Tulane University School of Medicine, New Orleans, Louisiana

Margaret Briggs-Gowan, PhD, Department of Psychiatry, University of Connecticut Health Center, Farmington, Connecticut

Joy Browne, PhD, Department of Pediatrics, University of Colorado School of Medicine, Aurora, Colorado

Melissa M. Burnham, PhD, Department of Human Development and Family Studies, University of Nevada, Reno, Reno, Nevada

Alice S. Carter, PhD, Department of Psychology, University of Massachusetts Boston, Boston, Massachusetts

Julia Chen, MS, Department of Psychological Sciences, University of Connecticut, Storrs, Connecticut

Vivian M. Ciaramitaro, PhD, Department of Psychology, University of Massachusetts Boston, Boston, Massachusetts

Glen Cooper, MA, Circle of Security Project, Spokane, Washington

Peter Cooper, DPhil, DipClinPsychol, Department

of Psychology, University of Reading Whiteknights, Reading, United Kingdom

Joe Coyne, MCLinPsych, Psychology and Counselling, Faculty of Health and Community, Queensland University of Technology, Brisbane, Queensland, Australia

Annie Davis, MA, Department of Psychology, The Catholic University of America, Washington, DC

Carolyn J. Dayton, PhD, LMSW, School of Social Work, Wayne State University, Detroit, Michigan

Miriam Hernandez Dimmler, PhD, Department of Psychiatry, School of Medicine, University of California, San Francisco, San Francisco, California

Andrew R. Dismukes, PhD, Department of Human Development and Family Studies, Iowa State University, Ames, Iowa

Mary Dozier, PhD, Department of Psychology, University of Delaware, Newark, Delaware

Stacy S. Drury, MD, PhD, Department of Psychiatry and Behavioral Sciences, Tulane University School of Medicine, New Orleans, Louisiana Children's National Health System, Washington, DC

Ian H. Gotlib, PhD, Department of Psychology, Stanford University, Stanford, California

Sarah Halligan, PhD, Department of Psychology, University of Bath, Bath, United Kingdom

Amy Heberle, PhD, Department of Psychology, Clark University, Worcester, Massachusetts

Sarah Hinshaw-Fuselier, PhD, Department of Psychiatry and Behavioral Sciences, Tulane University School of Medicine, New Orleans, Louisiana

Robert M. Hodapp, PhD, Vanderbilt Kennedy Center for Excellence in Developmental Disabilities and Department of Special Education, Peabody College, Vanderbilt University, Nashville, Tennessee

Kent Hoffman, ReID, Circle of Security Project, Spokane, Washington

Kathryn L. Humphreys, PhD, Department of Psychology, Vanderbilt University, Nashville, Tennessee

Femmie Juffer, PhD, Education and Child Studies, Leiden University, Leiden, The Netherlands

Anna C. Kelley, PsyD, Department of Psychiatry and Behavioral Sciences, Tulane University School of Medicine, New Orleans, Louisiana

Miri Keren, MD, Geha Mental Health Center, Petah Tiqva, Israel

Angela W. Keyes, PhD, Department of Psychiatry and Behavioral Sciences, Tulane University School of Medicine, New Orleans, Louisiana

Cara J. Kiff, PhD, Semel Institute for Neuroscience and Human Behavior, University of California, Los Angeles, Los Angeles, California

Lucy S. King, BA, Department of Psychology, Stanford University, Stanford, California

Ellen Kolomeyer, MS, Department of Psychology, University of Central Florida, Orlando, Florida

Jon Korfmacher, PhD, Erikson Institute, Chicago, Illinois

Julie A. Larrieu, PhD, Department of Psychiatry and Behavioral Sciences, Tulane University School of Medicine, New Orleans, Louisiana

Alicia F. Lieberman, PhD, Department of Psychiatry, University of California, San Francisco, San Francisco, California

Amanda Lowell, PhD, Yale Child Study Center, Yale University School of Medicine, New Haven, Connecticut

Joan L. Luby, MD, Department of Psychiatry, Washington University School of Medicine in St. Louis, St. Louis, Missouri

Jennifer M. McDermott, PhD, Department of Psychological and Brain Sciences, University of Massachusetts Amherst, Amherst, Massachusetts

Katie A. McLaughlin, PhD, Department of Psychology, Harvard University, Cambridge, Massachusetts

Melissa A. Middleton, PhD, Department of Psychiatry and Behavioral Sciences, Tulane University School of Medicine, New Orleans, Louisiana

Devi Miron, PhD, Department of Psychiatry and Behavioral Sciences, Tulane University School of Medicine, New Orleans, Louisiana

Lynn Murray, PhD, School of Psychology and Clinical Language Sciences, University of Reading, Reading, United Kingdom

Maria Muzik, MD, Department of Psychiatry, University of Michigan, Ann Arbor, Michigan

Geoffrey A. Nagle, PhD, MSW, MPH, The Erikson Institute, Chicago, Illinois

Charles A. Nelson, PhD, Department of Medicine, Children's Hospital Boston, Harvard Medical School, Boston, Massachusetts

Kimberly G. Noble, PhD, Teachers College, Columbia University, New York, New York

Amanda N'zi, PhD, Department of Rehabilitation Medicine, Children's Hospital Colorado, Aurora, Colorado

Judith Owens, MD, MPH, Division of Sleep Medicine, Harvard Medical School, and Center for Pediatric Sleep Disorders, Department of Neurology, Children's Hospital Boston, Boston, Massachusetts

Luciane R. Piccolo, PhD, Teachers College, Columbia University, New York, New York

Julie Poehlmann-Tynan, PhD, School of Human Ecology, University of Wisconsin-Madison, Madison, Wisconsin

Bert Powell, MA, Circle of Security Project, Spokane, Washington

Kimberly Renk, PhD, Department of Psychology, University of Central Florida, Orlando, Florida

Katherine L. Rosenblum, PhD, Department of Psychiatry, University of Michigan, Ann Arbor, Michigan

Lois S. Sadler, PhD, RN, FAAN, Yale University School of Nursing and Yale Child Study Center, Yale University School of Medicine, New Haven, Connecticut

Meredith Saletta, PhD, Department of Communication Sciences and Disorders, University of Iowa, Iowa City, Iowa

Daniel S. Schechter, MD, Department of Child and Adolescent Psychiatry, NYU Langone School of Medicine, New York, New York; Department of Psychiatry, University of Geneva Faculty of Medicine, Geneva, Switzerland

Sandra Rusconi Serpa, PhD, Child and Adolescent Psychiatry Service, University Hospitals of Geneva, Geneva, Switzerland

Prachi E. Shah, MD, Department of Pediatrics, Michigan Medicine, University of Michigan, Ann Arbor, Michigan

Elizabeth A. Shirtcliff, PhD, Department of Human Development and Family Studies, Iowa State University, Ames, Iowa

Arietta Slade, PhD, Yale Child Study Center, Yale University School of Medicine, New Haven, Connecticut

Anna T. Smyke, PhD, Institute of Infant and Early Childhood Mental Health, Tulane University School of Medicine, New Orleans, Louisiana

Timothy W. Soto, PhD, Department of Psychology, William James College, Newton, Massachusetts

Monica Stevens, PhD, Department of Psychiatry and

Behavioral Sciences, Tulane University School of Medicine, New Orleans, Louisiana

Whitney Sturdy, PsyD, Child and Family Development Center, Providence Saint John's Health Center, Santa Monica, California

Francesca Suardi, PhD, Child and Adolescent Psychiatry Service, University Hospitals of Geneva, Geneva, Switzerland

Stephanie F. Thompson, PhD, Department of Psychology, University of Washington, Seattle, Washington

Allison Boothe Trigg, PhD, Department of Psychiatry and Behavioral Sciences, Tulane University School of Medicine, New Orleans, Louisiana

Marinus H. van IJzendoorn, PhD, Department of Psychology, Education and Child Studies, Erasmus University Rotterdam, Rotterdam, The Netherlands; Primary Care Unit, School of Clinical Medicine, University of Cambridge, Cambridge, United Kingdom

Lauren Wakschlag, PhD, Institute for Innovations in

Developmental Sciences, Northwestern University, Evanston, Illinois

Diana Whalen, PhD, Department of Psychiatry, Washington University in St. Louis School of Medicine, St. Louis, Missouri

Erica Willheim, PhD, Department of Child and Adolescent Psychiatry, NYU Langone School of Medicine, New York, New York

Jennifer Windsor, PhD, Faculty of Humanities and Social Sciences, Victoria University of Wellington, Wellington, New Zealand

Charles H. Zeanah, Jr., MD, Department of Psychiatry and Behavioral Sciences, Tulane University School of Medicine, New Orleans, Louisiana

Paula Doyle Zeanah, PhD, MSN, RN, College of Nursing and Allied Health Professions and Picard Center for Child Development and Lifelong Learning, University of Louisiana at Lafayette, Lafayette, Louisiana

Αντί Προλόγου

Ο επιστημονικός κόσμος άργησε αρκετά να ασχοληθεί ερευνητικά με την ψυχική υγεία των βρεφών και των νηπίων. Αυτό συνέβη για δύο κυρίως λόγους: πρώτον, τις μεθοδολογικές δυσκολίες που αντιμετώπισαν οι επιστήμονες στην προσπάθειά τους να ανιχνεύσουν, να διαγνώσουν, να εξηγήσουν και να παρακολουθήσουν τις ψυχικές διαταραχές σε βρέφη και νήπια τα οποία δεν έχουν ακόμα αναπτύξει επαρκώς τη γλώσσα· και, δεύτερον, την κοινωνική πεποίθηση ότι η βρεφική και νηπιακή ηλικία είναι μια ά-λογη και απαλλαγμένη από έγνοιες ηλικιακή περίοδος. Παρ' όλα αυτά, υπάρχουν παιδιά που έχουν δύσκολα ξεκινήματα στη ζωή τους.

Ευτυχώς, σήμερα έχουμε τα μεθοδολογικά εργαλεία για να ανιχνεύουμε αυτά τα παιδιά, και διαθέτουμε την κλινική γνώση και εμπειρία για να υποστηρίξουμε τα ίδια, τις οικογένειες και τις κοινότητές τους έτσι ώστε να ευημερήσουν ξεπερνώντας τα εμπόδια και τις αντιξοότητες. Τα καλά αυτά νέα οφείλουμε να τα επικοινωνήσουμε στις κοινωνίες μας και παράλληλα να αναπτύξουμε πολιτικές για την ψυχική υγεία των βρεφών και των νηπίων που θα βασίζονται στη σύγχρονη γνώση, προκειμένου όλο και περισσότερα παιδιά να αναπτύσσονται χαρούμενα και υγιή.

Οι πρώιμες εμπειρίες και η αναπτυξιακή πορεία των σημερινών βρεφών και νηπίων «χτίζουν» τις ανθρώπινες κοινότητες του μέλλοντος. Γι' αυτό δεν υπάρχει τίποτα πιο επιτακτικό από το να φροντίσουμε με γενναιοδωρία, ευαισθησία και επιστημονική επάρκεια αυτά τα πρώτα πέντε έτη της ζωής των παιδιών μας. Το *Εγχειρίδιο για την ψυχική υγεία των βρεφών και των νηπίων* επιχειρεί να βοηθήσει σε αυτό το σημαντικό καθήκον.

Το *Εγχειρίδιο για την ψυχική υγεία των βρεφών και των νηπίων* έρχεται να καλύψει ένα μεγάλο κενό στην ελληνόγλωσση επιστημονική βιβλιογραφία: την αποτύπωση της επιστημονικής γνώσης για την εκδήλωση ψυχικών διαταραχών σε βρέφη και νήπια από τη γέννηση έως και την ηλικία των 5 ετών, τις πρώιμες ενδείξεις αναπτυξιακών διαταραχών κατά τα πρώτα έτη της ζωής, τους παράγοντες επικινδυνότητας και προστασίας που καθιστούν ένα βρέφος ή νήπιο περισσότερο ή λιγότερο ευάλωτο στην εκδήλωση μιας ψυχικής διαταραχής, τους έγκυρους και αξιόπιστους τρόπους αξιολόγησης της ψυχικής υγείας βρεφών και νηπίων, καθώς και τις παρεμβάσεις που η έρευνα και η κλινική πράξη έχουν αναδείξει ως τις πλέον υποσχόμενες για την πρόληψη και την αντιμετώπιση των προβλημάτων ψυχικής υγείας σε βρέφη και νήπια. Επιπλέον, μια ιδιαίτερα σημαντική συμβολή του βιβλίου είναι η ανασκόπηση των εφαρμογών του κλάδου της ψυχικής υγείας των βρεφών και των νηπίων σε τομείς όπως αυτοί της πρωτοβάθμιας φροντίδας υγείας και της προσχολικής αγωγής. Τα αποτελέσματα των εφαρμογών αυτών παρέχουν πλούσιο υλικό σε επαγγελματίες που αναπτύσσουν πολιτικές για τα βρέφη, τα νήπια, τις οικογένειές τους και την ψυχική υγεία.

Το βιβλίο τοποθετεί και εξετάζει τα βρέφη και τα νήπια μέσα στα διαφορετικά πλαίσια στα οποία αυτά αναπτύσσονται: τις πρώιμες δυαδικές σχέσεις με τα βασικά πρόσωπα φροντίδας, τη στενή και ευρύτερη οικογένεια, την κοινότητα και την κουλτούρα της κοινωνικής ομάδας μέσα στην οποία μεγαλώνουν τα βρέφη και τα νήπια. Ιδιαίτερος λόγος γίνεται για τη σημαντικότερη επίδραση των πρώτων σχέσεων των βρεφών με τα βασικά

πρόσωπα φροντίδας στην ψυχική υγεία του αναπτυσσόμενου παιδιού, καθώς και για την ανάγκη να αναγνωριστεί η σημασία του ιστορικού τραύματος στο πλαίσιο της επαγγελματικής μας πρακτικής στο σύγχρονο πολυπολιτισμικό περιβάλλον.

Το εγχειρίδιο απευθύνεται σε επαγγελματίες που εργάζονται με βρέφη, νήπια και τις οικογένειές τους, κυρίως στους τομείς της υγείας και της ψυχικής υγείας, της προσχολικής αγωγής, της κοινωνικής πρόνοιας και της παιδικής προστασίας, της δικαιοσύνης και της πολιτικής. Επίσης, επειδή είναι ιδιαίτερο φιλικό στη χρήση του, αποτελεί σημαντικό επιστημονικό εργαλείο για τις φοιτήτριες και τους φοιτητές των παραπάνω επιστημονικών πεδίων.

Θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά τις εκδόσεις Πεδίο γιατί πίστεψαν από την αρχή στο εγχείρημα αυτό και το υποστήριξαν καθ' όλη τη διάρκειά του, και ιδιαίτερα τις κυρίες Έφη Ρουμπούλα, Χρύσα Ξενάκη, Χαρά Κοκκίνου και Μαρία Μπερή. Θα ήθελα επίσης να ευχαριστήσω συναδέλφους που μοιράστηκαν απλόχερα τις γνώσεις τους μαζί μου και συνέβαλαν σημαντικά στο τελικό αποτέλεσμα, και ιδιαίτερα τις κυρίες Βασιλική Τσούρτου, Ζωή Μπαμπλέκου και Μαρία Γκέκα, καθώς και τον κύριο Γιώργο Παναγή.

Κορίνα Χατζηνικολάου
Δεκέμβριος 2022

Πρόλογος

Την εβδομάδα κατά την οποία έγραφα αυτόν τον πρόλογο, συνέβησαν κάποια γεγονότα τα οποία έδειξαν ότι ο τομέας της ψυχικής υγείας των βρεφών σημειώνει νέες προόδους που παλαιότερα θα θεωρούνταν αδιανόητες. Όλα ξεκίνησαν με ένα e-mail από ένα μέλος ΔΕΠ της Νομικής Σχολής, η οποία μου είπε ότι είχε ακούσει έναν νομοθέτη να προωθεί σε μια ευρεία ομάδα δικαστών και νομοθετών την υποστήριξη της ανάπτυξης στην προσχολική ηλικία. Αμέσως μετά μου τηλεφώνησε ένας διακεκριμένος επιχειρηματίας, που με πληροφόρησε για μια δράση που διοργάνωνε προκειμένου να αναδείξει το πώς θα μπορούσαν να υποστηριχθούν καλύτερα τα μικρά παιδιά. Όταν ένας δικαστής ειδικευμένος στο Δίκαιο Ανηλίκων ζήτησε τη συμβουλή μου σχετικά με την υπόθεση ενός μικρού παιδιού η οποία τον απασχολούσε πολύ, και όταν ένα μέλος ΔΕΠ του Τμήματος της Ψυχιατρικής με πληροφόρησε ότι είχε λάβει επιχορήγηση από ένα ίδρυμα για την υποστήριξη της διαβούλευσης αναφορικά με την ψυχική υγεία των βρεφών στην πρωτοβάθμια φροντίδα, σκέφτηκα ότι οποιοδήποτε από αυτά τα συμβάντα θα ήταν συνταρακτικό το 1993, την εποχή που εκδόθηκε για πρώτη φορά αυτό το βιβλίο.

Σήμερα η κατάσταση στο πεδίο είναι διαφορετική. Οι ανησυχίες για την ψυχική υγεία των βρεφών αντιμετωπίζονται ενεργά από κρατικούς κυβερνητικούς αξιωματούχους, φορείς χρηματοδότησης, δικαστές, εκπαιδευτικούς, επαγγελματίες υγείας και προστασίας των παιδιών, καθώς και ιατρούς διαφόρων ειδικοτήτων. Στη Λουιζιάνα, για παράδειγμα, η ενσωμάτωση των αρχών και της πρακτικής της ψυχικής υγείας των βρεφών προω-

θείται με συντονισμένες προσπάθειες, προκειμένου να διευρυνθεί ο αριθμός των ενδιαφερόμενων μερών, εκτός από τους επαγγελματίες ψυχικής υγείας. Τα τελευταία 20 χρόνια, δύο μέλη ΔΕΠ του Πανεπιστημίου Tulane πραγματοποιούν 36ωρες εκπαιδεύσεις για την ψυχική υγεία των βρεφών σε επαγγελματίες άλλων ειδικοτήτων εκτός ψυχικής υγείας, δύο φορές τον χρόνο, επισκεπτόμενοι εκ περιτροπής διάφορες περιοχές της πολιτείας. Τα τελευταία τέσσερα χρόνια παρέχουμε εκπαίδευση για την ψυχική υγεία των βρεφών και για συναφή θέματα σε 62 ενεργούς και επίδοξους επικεφαλής-ηγέτες οργανισμών στη Λουιζιάνα, με διαφορετικό επαγγελματικό υπόβαθρο, μέσω του Ινστιτούτου Ηγεσίας στην Πολιτική της Παιδικής Ηλικίας του Πανεπιστημίου Tulane. Σχεδιάσαμε αυτό το ετήσιο πρόγραμμα για να δημιουργήσουμε ενήμερους, υπεύθυνους, εξοπλισμένους με τα απαραίτητα εργαλεία για την αντιμετώπιση των αναγκών των νεότερων πολιτών της Λουιζιάνα, ηγέτες. Αξιοσημείωτος και στις δύο αυτές προσεγγίσεις εκπαίδευσης-κατάρτισης είναι ο τρόπος με τον οποίο οι συζητήσεις για τις πρώιμες εμπειρίες –θετικές και αρνητικές– επιδρούν σε άτομα χωρίς επαγγελματικό υπόβαθρο στην ψυχική υγεία. Παρόμοιες προσπάθειες για την υποστήριξη της ψυχικής υγείας των βρεφών είναι διαδεδομένες σε όλες τις ΗΠΑ.

Η παρούσα έκδοση αυτού του εγχειριδίου, τέταρτη κατά σειρά, διατηρεί τη βασική δομή και συνδυάζει θέματα ανάπτυξης και πλαισίου που αποτελούσαν τη βάση για τις τρεις πρώτες εκδόσεις. Παρακολουθώντας στενά την ανάπτυξη της έρευνας τα τελευταία χρόνια, η έκδοση εστιάστηκε

πολύ περισσότερο στις βιολογικές βάσεις της ανάπτυξης κατά την πρώιμη παιδική ηλικία από ό,τι οι προηγούμενες εκδόσεις. Επισημαίνονται οι σημαντικότερες εξελίξεις στη γνώση μας για τις διεργασίες (και σε ορισμένες περιπτώσεις για τους μηχανισμούς) επικινδυνότητας στο μέρος του βιβλίου που εξετάζει τα θέματα αυτά (Μέρος II). Περιγράφονται επίσης οι νέες προσεγγίσεις στην αξιολόγηση, οι κύριες εξελίξεις στην ψυχοπαθολογία της προσχολικής ηλικίας και ο αυξανόμενος αριθμός των εμπειρικά θεμελιωμένων θεραπειών.

Τέλος, η όλο και μεγαλύτερη εφαρμογή των αρχών και πρακτικών της ψυχικής υγείας των βρεφών είναι εμφανής σε διάφορα πλαίσια εκτός των κλινικών ψυχικής υγείας. Η μετάφραση αυτών των αρχών και πρακτικών στα διαφορετικά πλαίσια αποτελεί σημαντική επιτακτική ανάγκη για το πεδίο. Καθώς όμως ο τομέας της ψυχικής υγείας των βρεφών αναγνωρίζεται όλο και περισσότερο, προκύπτουν ερωτήματα και αντιπαραθέσεις γύρω από τα όρια του πεδίου εφαρμογής του, εκτός των πλαισίων της ψυχικής υγείας. Το Μέρος VI του τόμου περιγράφει ορισμένα μοντέλα συμβουλευτικής στη φροντίδα των παιδιών και την πρωτοβάθμια φροντίδα, καθώς και τη συμπερίληψη της ψυχικής υγείας των βρεφών στις κατ'οίκον επισκέψεις. Παραμένει ωστόσο το ερώτημα του κατά πόσο οι δραστηριότητες των εκπαιδευτικών, των παρόχων πρωτοβάθμιας περίθαλψης και των επισκεπτών (για να μην αναφέρουμε τους ειδικούς πρώιμης παρέμβασης, τους εργαζόμενους στην προστασία των παιδιών, τους δικαστές, τους δικηγόρους κ.λπ.) αντιπροσωπεύουν πρακτικές που εμπίπτουν στην ψυχική υγεία των βρεφών. Τα όρια και οι προσδοκίες αναφορικά με την πρακτική διαφόρων κλάδων άλλων από αυτόν της ψυχικής υγείας δεν είναι πάντα σαφή και ευδιάκριτα.

Πολλοί άνθρωποι συμμετείχαν στην ολοκλήρωση αυτού του βιβλίου. Πρώτα απ' όλα οι συγγραφείς, πολλοί από τους οποίους είναι οι προσωπικοί μου ήρωες, συμφώνησαν να συνεισφέρουν, παρόλο που είναι όλοι απίστευτα απασχολημένοι

και υπερβολικά επιβαρυνμένοι. Κάθε κεφάλαιο που έφτανε στα εισερχόμενά μου έμοιαζε με δώρο και μου έμαθε πολλά. Είμαι ευγνώμων για τη δημιουργικότητα και το υψηλό επίπεδο γνώσεων αυτών των σημαντικών συνεργατών. Αποδίδω στους ίδιους και στο έργο που ανασκοπούν την ανάπτυξη μιας ουσιαστικής βάσης για το πεδίο που τώρα γνωρίζει ευρεία αποδοχή.

Ο Seymour Weingarten και η ομάδα στις εκδόσεις The Guilford Press είναι υπεύθυνοι για την αρχική πρωτοβουλία του εγχειριδίου και για την υποστήριξή του με τέσσερις εκδόσεις. Η Kitty Moore παρείχε σε κάθε έκδοση –από τη σύλληψή της έως το τελικό προϊόν– την αδιάκοπη υποστήριξή της και πολλές σοφές συμβουλές. Η Carolyn Graham συνέδραμε με χαρά στην παρούσα και σε όλες τις προηγούμενες εκδόσεις. Η Judith Grauman, υπεύθυνη έκδοσης, και η Laura Specht Patchkofsky, διευθύντρια παραγωγής, φρόντισε αυτή την έκδοση καθ' όλη τη διάρκεια επεξεργασίας της.

Επίσης, είμαι εξαιρετικά περήφανος για τη σχολή, το προσωπικό και τους συνεργάτες στο Πανεπιστήμιο Tulane – τόσο για αυτούς που είναι συγγραφείς του τόμου όσο και για εκείνους που δεν είναι. Είναι οι καλύτεροι: με ενημερώνουν τακτικά και με εμπνέουν πάντα. Το έργο τους έχει επιτύχει περισσότερα από όσα θα μπορούσα ποτέ να φανταστώ – σε τοπικό, περιφερειακό, εθνικό και διεθνές επίπεδο. Παρατηρώντας τα πράγματα εκ των έσω, κάθε εβδομάδα εντοπίζω μικρές επιτυχίες οι οποίες εκκινούν από τη δέσμευση των συναδέλφων μου στην ευημερία των μικρών παιδιών και των οικογενειών τους μέσω της παροχής υπηρεσιών, της έρευνας και της εκπαίδευσης-κατάρτισης.

Τέλος, όπως πάντα, ευχαριστώ την Πόλα, την Έμιλι, τον Ματ, την Κέιτι, τη Σου και τον Μελ για όλα. Χένρι, Κλερ και Ρούμπι, σας ευχαριστώ που μου θυμίζετε τους λόγους για τους οποίους αυτή η δουλειά είναι τόσο σημαντική και τόσο ευχάριστη.

Charles H. Zeanah, Jr.

ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΚΑΙ ΠΛΑΙΣΙΟ

Η ανάπτυξη και το πλαίσιο είναι δύο ευρείες –και αλληλένδετες– θεματικές του τομέα της ψυχικής υγείας των βρεφών στις οποίες εστιάζεται η πρώτη ενότητα του παρόντος τόμου. Διατηρώντας τον κεντρικό στόχο του πεδίου της ψυχικής υγείας των βρεφών, οι θεματικές αυτές επικεντρώνονται στον τρόπο με τον οποίο τα βρέφη αναπτύσσονται σταδιακά μέσα σε διαφορετικά πλαίσια με τα οποία συναλλάσσονται, τα οποία επηρεάζουν και από τα οποία επηρεάζονται, στην πορεία του χρόνου. Στα πλαίσια αυτά εντάσσονται ποικίλα περιβάλλοντα – από τα εγγενή περιβάλλοντα της γενετικής και της νευροβιολογίας του ίδιου του βρέφους έως τα εξωτερικά περιβάλλοντα των γονέων, της οικογένειας, του πολιτισμού, της κοινωνικής τάξης και της ιστορικής εποχής.

Για τους κλινικούς επιστήμονες, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα πλαίσια που είναι μεταβλητά, γιατί σε αυτά εστιάζονται οι προσπάθειες για τη μείωση των παραγόντων επικινδυνότητας, την ενεργοποίηση των προστατευτικών διεργασιών και την ενίσχυση των ικανοτήτων του βρέφους. Το πιο σημαντικό και εγγύτερο στην καθημερινή εμπειρία του βρέφους από τα μεταβλητά πλαίσια είναι η πρωταρχική σχέση φροντίδας του μικρού παιδιού. Φυσικά, η ίδια η σχέση επηρεάζεται έντονα από όλα τα άλλα πλαίσια. Λόγω της σημασίας της για το μικρό παιδί, η πρωταρχική σχέση (ή σχέσεις) φροντίδας βρίσκεται στο επίκεντρο των διαδικασιών αξιολόγησης και παρέμβασης του πεδίου της ψυχικής υγείας των βρεφών.

Στο Κεφάλαιο 1, οι Zeanah και Zeanah υποστηρίζουν ότι η ψυχική υγεία των βρεφών είναι η

κλινική επιστήμη των πρώιμων εμπειριών, καθώς διαρκώς όλο και περισσότερα ευρήματα καταδεικνύουν ότι οι εμπειρίες διαμορφώνουν (θετικά ή αρνητικά) τον αναπτυσσόμενο εγκέφαλο και, ενδεχομένως, όλους τους άλλους τομείς της ανάπτυξης. Ως εκ τούτου, οι επιστήμονες της ψυχικής υγείας των βρεφών παίζουν καθοριστικό ρόλο στην προσπάθεια μετατροπής της δυσπροσαρμοστικής πορείας ανάπτυξης του μικρού παιδιού σε προσαρμοστική, μέσα από τη μεταβολή της ποιότητας των σχέσεων που το παιδί αναπτύσσει με τους φροντιστές του. Σε αυτό το κεφάλαιο παρουσιάζονται ο ορισμός και η εννοιολόγηση της ψυχικής υγείας των βρεφών, εξετάζονται οι κατευθυντήριες αρχές και η εμπειρική θεμελίωση του πεδίου και περιγράφεται ένα μοντέλο δημόσιας υγείας με διαφορετικά επίπεδα και μορφές παρέμβασης, από την προώθηση της υγείας έως τις προληπτικές παρεμβάσεις και τη θεραπεία.

Λαμβάνοντας υπόψη το πλαίσιο, στο Κεφάλαιο 2 οι Slade και Sadler εξετάζουν την ψυχολογία και την ψυχοπαθολογία της εγκυμοσύνης, τονίζοντας ότι η περίοδος της εγκυμοσύνης αποτελεί το πρώτο ψυχολογικό και βιολογικό πλαίσιο της βρεφικής ανάπτυξης μέσα στο οποίο ξεκινά και η σχέση με το βρέφος. Οι συγγραφείς υπενθυμίζουν ότι το προσωπικό, σχεσιακό και κοινωνικό πλαίσιο της εγκυμοσύνης έχει μεγάλη σημασία για την ψυχολογική εμπειρία μιας γυναίκας και για την αποδοχή της εγκυμοσύνης. Αυτές οι διακριτές συνθήκες είναι καθοριστικές για το πλαίσιο ανάπτυξης της σχέσης της με το βρέφος. Στο κεφάλαιο εξετάζονται τα κύρια χαρακτηριστικά των προγεννητικών αναπαραστάσεων του βρέφους, συμπεριλαμβαν-

νομένων της αναστοχαστικής λειτουργίας, των κατοπτρικών δικτύων και της ενσυναίσθησης, καθώς και της πρώιμης ανάπτυξης του συστήματος φροντίδας. Σε όλο το κεφάλαιο οι συγγραφείς περιγράφουν την εγκυμοσύνη ως μια ζωτική αναπτυξιακή φάση για τη γυναίκα και ως μια περίοδο μεγάλης κλινικής σημασίας, και επισημαίνουν ορισμένες προσεγγίσεις παρεμβάσεων κατά τη διάρκεια της εγκυμοσύνης και κατά την περιγεννητική περίοδο.

Στο Κεφάλαιο 3, οι Berens και Nelson εξετάζουν τη νευροβιολογία της ανάπτυξης του εγκεφάλου, από την εμβρυολογία έως τη μυελίνωση των νευρωνικών κυκλωμάτων. Εντοπίζουν πολλές επιρροές σε αυτή τη διαδικασία και τονίζουν τη σημασία της νευρωνικής πλαστικότητας. Η ανάπτυξη του ανθρώπινου εγκεφάλου εξαρτάται από την εισροή των ερεθισμάτων που σε ορισμένες περιπτώσεις συνδέεται με «ευαίσθητες περιόδους». Σε αυτό το πλαίσιο οι συγγραφείς μελετούν τον τρόπο με τον οποίο οι δυσμενείς εμπειρίες μπορούν να θέσουν σε κίνδυνο την ανάπτυξη και τη λειτουργία του εγκεφάλου – και τονίζουν την ανάγκη παροχής ενός υγιούς περιβάλλοντος φροντίδας στα παιδιά όσο το δυνατόν νωρίτερα, ώστε να διασφαλιστεί η υγιής ανάπτυξη του εγκεφάλου. Οι ίδιοι υπενθυμίζουν ότι παρόλο που ο ανθρώπινος εγκέφαλος αναπτύσσεται για αρκετές δεκαετίες, η συγκέντρωση πολλών «ευαίσθητων περιόδων» στην αρχή της ζωής εξηγεί γιατί οι εμπειρίες κατά τη διάρκεια της εγκυμοσύνης και της πρώιμης βρεφικής ηλικίας έχουν σημαντικές επιπτώσεις στη μετέπειτα ανάπτυξη προσαρμοστικών και δυσπροσαρμοστικών συμπεριφορών.

Στο Κεφάλαιο 4, οι Dismukes, Shirtcliff και Drury εξετάζουν τις συνέπειες της σύγχρονης έρευνας στη γενετική και την επιγενετική για τον κλάδο της ψυχικής υγείας των βρεφών. Εστιάζοντας το ενδιαφέρον τους στις εμπειρίες των πρώιμων χρόνων, οι συγγραφείς περιγράφουν τους τρόπους με τους οποίους οι κυτταρικές και μοριακές ρυθμιστικές διεργασίες συναλλάσσονται με τις περιβαλλοντικές συνθήκες κατά τη διάρκεια της ανάπτυξης. Αυτός είναι ένας από τους πολλά υποσχόμενους τομείς της σύγχρονης έρευνας για τους μηχανισμούς που σχετίζονται με την έκβαση της αναπτυξιακής πορείας των μικρών παιδιών προς περισσότερο προσαρμοστικά ή δυσπροσαρμοστικά αποτελέσματα.

Οι συγγραφείς θέτουν ορισμένα κεντρικά ερωτήματα: Πώς οι σχέσεις φροντίδας, και οι παρεμβάσεις που έχουν σχεδιαστεί για να τις ενισχύσουν, μπορεί να έχουν διαφορετικά αποτελέσματα σε διαφορετικά επίπεδα γενετικών και επιγενετικών διεργασιών; Και γιατί η καλύτερη κατανόηση αυτών των αποτελεσμάτων θα ενισχύσει την ικανότητά μας να παρεμβαίνουμε πιο αποτελεσματικά;

Στο Κεφάλαιο 5, οι Thompson, Kiff και McLaughlin συνοψίζουν τα ερευνητικά ευρήματα για τα συστήματα νευροβιολογικής απόκρισης στο στρες κατά τη βρεφική ηλικία – συμπεριλαμβανομένων των ενδοκρινικών οδών, όπως είναι ο άξονας υποθαλάμου-υπόφυσης-επινεφριδίων, και των αυτόνομων νευρικών συστημάτων, όπως το συμπαθητικό και το παρασυμπαθητικό νευρικό σύστημα. Οι συγγραφείς, αφού εξετάσουν τις τυπικές αποκρίσεις στα προβλέψιμα περιβάλλοντα, μελετούν τον τρόπο με τον οποίο οι δυσμενείς εμπειρίες επηρεάζουν με ιδιαίτερα ισχυρό τρόπο τα συστήματα απόκρισης στο άγχος. Υπενθυμίζουν ότι οι προσπάθειες ανάπτυξης «βιοδεικτών» των πρώιμων δυσμενών εμπειριών μπορεί να διευκολύνουν τον εντοπισμό των μικρών παιδιών που διατρέχουν μεγαλύτερο κίνδυνο να αναπτύξουν κάποια μορφή ψυχοπαθολογίας, τον εντοπισμό προγνωστικών ή αιτιακών συσχετισμών και την παρακολούθηση της αποτελεσματικότητας των παρεμβάσεων. Τέλος, μελετούν τις αναπτυξιακές αλλαγές στις αποκρίσεις στο άγχος, τις ατομικές διαφορές και τις προστατευτικές επιδράσεις, καθώς και πιθανές ρυθμιστικές επιδράσεις που μετριάζουν τη λειτουργία των συστημάτων αυτών.

Μετά την εστίαση των πέντε πρώτων κεφαλαίων στο βιολογικό πεδίο, οι Rosenblum, Dayton και Muzik, στο Κεφάλαιο 6, ασχολούνται με τη σχέση βρέφους-φροντιστή και την ανάπτυξη των συναισθηματικών και κοινωνικών δεξιοτήτων κατά τα πρώτα τρία χρόνια της ζωής. Επισημαίνοντας τις σύνθετες συνδιαλλαγές μεταξύ βρεφών και γονέων σε πολλά και αλληλένδετα περιβάλλοντα, οι συγγραφείς υποδεικνύουν την κεντρικότητα της σχέσης γονέα-βρέφους, την οποία χαρακτηρίζουν ως την καρδιά των δυναμικών αναπτυξιακών διαδραστικών συνδιαλλαγών που επηρεάζουν την ανάπτυξη των βρεφών. Σημειώνουν επίσης ότι οι κοινωνικοσυναισθηματικές δεξιότητες εκκινούν από τη διαδραστική συνδιαλλαγή μεταξύ αναπτυ-

ξιακού, περιβαλλοντικού, βιολογικού και διαπροσωπικού πλαισίου. Στην ψυχική υγεία των βρεφών, οι διαδικασίες αξιολόγησης και παρέμβασης στα βρέφη και τους φροντιστές τους γίνονται εντός του σχεσιακού πλαισίου, παρέχοντας πολλές ευκαιρίες ενίσχυσης της βρεφικής ανάπτυξης.

Μεταβαίνοντας από τις κοινωνικές και συναισθηματικές στις γνωστικές ικανότητες των βρεφών και των μικρών παιδιών, οι McDermott και Fox, στο Κεφάλαιο 7, μελετούν τον τρόπο με τον οποίο οι πρώιμες εμπειρίες επηρεάζουν τη μετέπειτα ανάπτυξη των επιτελικών λειτουργιών, ενός ολόένα και πιο σημαντικού συνόλου γνωστικών ικανοτήτων που συνδέονται με τη μεταγενέστερη ακαδημαϊκή επιτυχία και τις κοινωνικές δεξιότητες. Παρόλο που οι επιτελικές λειτουργίες μπορούν να αξιολογηθούν ακριβέστερα μετά την πρώιμη παιδική ηλικία, ένας αυξανόμενος αριθμός ευρημάτων υποστηρίζει ότι οι πρόδρομες εμπειρίες μπορούν είτε να ενισχύσουν είτε να δυσχεράνουν την υγιή ανάπτυξη αυτών των γνωστικών ικανοτήτων. Ολοκληρώνοντας, οι συγγραφείς υπογραμμίζουν την ανάγκη απόκτησης περαιτέρω γνώσης σε αυτόν τον σημαντικό τομέα και ιδιαίτερα στην αναγνώριση των εμπειριών και των χρονικών στιγμών που έχουν μεγαλύτερη σημασία για κάποιες συγκεκριμένες δεξιότητες. Η αύξηση της ερευνητικής γνώσης σε αυτούς τους τομείς είναι ιδιαίτερα ση-

μαντική για τη δημιουργία αποτελεσματικότερων παρεμβάσεων.

Στο κεφάλαιο 8, η Ghosh Ippen υπενθυμίζει την ιδιαίτερη σημασία των πολιτισμικών διαφορών όχι μόνο για τη βρεφική ανάπτυξη αλλά και για τις συνδιαλλαγές που πραγματοποιούνται μεταξύ των οικογενειών και των κλινικών επιστημόνων του κλάδου της ψυχικής υγείας των βρεφών. Η συγγραφέας καταδεικνύει πώς οι καθημερινές εμπειρίες στη ζωή των μικρών παιδιών και των φροντιστών τους μπορεί να έχουν διαμορφωθεί εν μέρει από το ιστορικό τραύμα που έμμεσα αλλά καθοριστικά επηρεάζει τον τρόπο με τον οποίο οι φροντιστές κατανοούν και ανταποκρίνονται στα παιδιά τους. Η ίδια υποστηρίζει ότι οι κλινικοί επιστήμονες πρέπει να εντάσσουν περισσότερες ιστορικο-πολιτισμικές εμπειρίες στον κλινικό «στίβο», μέσω της προσεκτικής ακρόασης και παρατήρησης, προκειμένου να ενισχύσουν την ικανότητά τους να συνδέονται ουσιαστικά με τις οικογένειες των μικρών παιδιών. Τέλος, ενθαρρύνει τους ειδικούς να εντοπίζουν και να υπογραμμίζουν τα δυνατά σημεία και τις αξίες στις πολιτισμικές ιστορίες των οικογενειών και να υποστηρίζουν τις προσπάθειές τους να επωφεληθούν από τη σοφία των προγόνων τους, με στόχο να κατανοήσουν τις ανάγκες των μικρών παιδιών και να ανταποκριθούν σε αυτές.